

Roman Kanda

Totalita a post- modernismus.

Nad knihou
Fredrica
Jamesona

Na první pohled by se zdálo, že téma postmodernismu nezadržitelně stárne a začíná být postupně kontaminováno prvkem nostalgie. Vždyť kniha Fredrica Jamesona, nad níž rozvineme následující úvahy, vyšla už v roce 1991. Její český překlad má tudíž zpoždění celého čtvrtstoletí.¹ Přesto nemůžeme tvrdit, že by se jednalo o téma teoreticky vyhaslé či nezajímavé. Pro aktuálnost Jamesonovy knihy, a tím i pro nutnost přivítat její zpřístupnění českému čtenáři, mluví přinejmenším dvojice důvodů. Předně – třebaže postmodernismus dávno ztratil svou počáteční dynamiku, svou „radikální čistotu“ programové antimodernistické teze a přestože zvláště dnes viditelně naráží na své rozpory a limity, nadále přetrvává jeho ideologická funkce, „zhmotňovaná“ dynamikou ekonomické produkce. Postmodernismus představuje kulturní dominantu (abychom užili Jamesonova pojmoslovi),² která se – lapidárně řečeno – vyznačuje vědomou destrukcí hodnotových hierarchií. Tato destrukce, postmodernismem ideologicky legitimizovaná, byla zprvu nepochybně *teoreticky* osvobozující, *reálně* však vedla k potvrzení a reprodukci systémové převahy populární kultury nad elitním uměním. V tom spočívá epochální obrat postmodernismu: estetická ideologie modernismu se proti populární kultuře leckdy až fundamentalisticky vymezovala. Druhým důvodem, který nás může motivovat ke čtení Jamesonova opusu, je zkušenost se sociokulturní situací pozdního postkomunismu. Česká kultura byla s postmodernismem konfrontována už před rokem 1989. Nicméně teprve s novým společensko-politickým systémem se postmodernismus prosadil coby kulturní dominantu. „Postkomunistický postmodernismus“ má svá specifika, která nebyla dosud uspokojivě reflektována, a Jamesonova koncepce tu může být inspirací, jejíž nosnost by měla být prověřena. Podobně, tj. kulturně materialisticky (marxisticky) fundovanou syntézu českého kulturního postmodernismu postrádáme.

Po přečtení předchozího odstavce se logicky vnučuje tázání směřující k sémantice ústředního pojmu: *Co je postmodernismus?* Nutno předestlat, že v humanitních vědách vyvolávají otázky podobného řádu silná očekávání, která nejsou naplnitelná. Dá se dokonce říct, že esencializující tendence takových formulací se ocitá v rozporu se samou povahou předmětu kultury. Je jeho nemístnou „tvrdou“ ontologizací, neboť kultura – to je především síť vztahů, struktura. Pojmové kategorie se často chápou staticky jako výsledek racionální abstrakce; jsou však spíše formami, do nichž je vepsána dynamika společenských vztahů, tvořících historicky podmíněné „okolí“ lidské praxe. Tímto poněkud krkolomným způsobem se pokouším vyznačit metodologický fundus Jamesonovy materialistické koncepce. Interpretace kultury je tu systematicky vtahována do kontextu praxe a typu ekonomické produkce, kterou Jameson pod vlivem

1 Fredric Jameson. *Postmodernism. Or the Cultural Logic of Late Capitalism*. London – New York: Verso, 1991; Týž. *Postmodernismus neboli kulturní logika pozdního kapitalismu*. Přeložili Olga Sixtová a Josef Šebek. Praha: Rybka Publishers a SOK – sdružení pro levicovou teorii, 2016.

2 Srov. F. Jameson. *Postmodernismus*, např. s. 27, 30, 73 ad.

ekonomu Ernesta Mendela nazývá pozdním kapitalismem. Můžeme vést diskusi o tom, do jaké míry je tehdejší nebo dnešní kapitalismus „pozd- ní“ – jenže vzhledem k tomu, že neznáme historické vyústění současnosti (nevěra v objektivní zákonitosti historického vývoje je asi nejčitelnějším intelektuálním symptomem postmodernistické destrukce metanarativů), nebyla by to diskuse příliš smysluplná. Nicméně uvedený atribut, na- vzdory dějinně-chronologickým konotacím, zachycuje především jistou *kvalitativní* povahu přítomné socioekonomické formace – nové stádium kapitalismu, které Marx (na rozdíl od Lenina) nepředpovídal. To se podle Mendela vyznačuje postupující koncentrací a centralizací kapitálu, zrych- leným rozvojem technologií³ a (podle Jamesona) prohlubující se integraci předmětů kultury do struktury ekonomické produkce.⁴

3 Srov.: Ernest Mandel. *Late Capitalism*. Přeložil Joris de Bres. London: NLB (New Left Books), 1976, s. 248–273, 310–342.

4 F. Jameson. *Postmodernismus*, s. 62–63, 484. Srov. též s Jamesovou kapitolou *Culture and Financial Capital* in: Týž. *The Cultural Turn. Selected Writings on the Postmodern 1983–1998*. London – New York: Verso, 1998, s. 136–161.

V roce 1986, dva roky poté, co byl v *New Left Review* publikován esej,⁵ který se posléze stal jádrem stejnojmenné knihy, poskytl Jameson rozhovor, v němž objasnil svůj přístup i teoretický záměr. Jamesonovi šlo o vytvoření zprostředkující koncepce, která by postihla či zastřešila různé kulturní jevy, a to ukotvením k ekonomické základně pozdního kapitalismu. Zároveň bylo nutné překonat negativní vymezení postmodernismu, tj. vyzdvihování toho, v čem všem je postmodernismus ve skutečnosti modernistický. Jameson vymezuje postmodernismus pozitivně – jako nový kulturní fenomén, jenž má svou zvláštní logiku odlišnou od logiky modernismu.⁶ V knize (a předtím v článku) Jameson řečený postřeh rozvádí. Tvrdí, že i kdyby rysy postmodernismu byly naprosto totožné s rysy modernismu – což prokazatelně nejsou, protože postmodernismus je partikularistický, jazykově mnohoznačný, ironický a relativistický oproti univerzalistickému, patetickému a platonizujícímu modernismu –, představoval by postmodernismus kvalitativně jiný kulturní jev. Od modernismu jej totiž odlišuje především vztah k ekonomickému systému, což zpětně (dialekticky) proměňuje sociální funkci kultury.⁷

Současný ekonomický systém, jak uvádí Jameson vycházející při tom z úvah ekonoma Garyho Stanleyho Beckera,⁸ charakterizuje „totalizující“ pojetí trhu. To znamená, že trh je dnes modelem společenského celku (společenské totality).⁹ Stačí si povšimnout rétorické roviny veřejného diskurzu: logika sociálních vztahů je popisována jazykem, který vznikl transpozicí racionálního jazyka ekonomů. Například výrazy jako „nabídka“ a „poptávka“ zdaleka nezůstávají omezeny na ekonomickou oblast a staly se běžnou součástí řeči politiků a intelektuálů, ba i umělců. Obzvláštní škody napáchala expanze ekonomického paradigmatu ve vědě, která by snad daleko přede všemi měla být vůči společenským jevům kritická – v sociologii.¹⁰ Jameson přijímá Beckerovy texty jakožto adekvátní *deskripce* reality, které však nabývají reakční podoby ve chvíli, kdy by chtěly být *preskripce*.¹¹ Druhým příkladem expanze logiky trhu, jež Jameson uvádí, je analogie mezi trhem a médii přerůstající v jejich vzájemnou

5 Srov.: Fredric Jameson. „Postmodernism. Or the Cultural Logic Of Late Capitalism“. *New Left Review*. 1984, roč. 24, č. 146, s. 53–92.

6 Anders Stephanson. „Regarding Postmodernism. A Conversation with Fredric Jameson“. *Social Text*. 1987, roč. 8, č. 17, s. 29–54. Knižně přetištěno in: Ian Buchanan (ed.). *Jameson on Jameson. Conversations on Cultural Marxism*. Durham – London: Duke University Press, 2007, s. 44–73.

7 F. Jameson. *Postmodernismus*, s. 29.

8 Viz: Gary Stanley Becker. *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago – London: Chicago University Press, 1976. Signifikantní je, že Becker v první kapitole charakterizuje svůj přístup jako „ekonomický“ – uvozovky mají vyznačit, že půjde o ekonomický přístup *cum grano salis*. Fakticky si však ekonomický přístup anektuje další oblasti: sociologickou, psychologickou, politickou, antropologickou a dokonce genetickou. Tuto anexi potvrzují další Beckerova díla, v nichž už se zcizující uvozovky vytratily, ekonomická racionalita tu má hlavní slovo. Například: Týž. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press, 1993.

9 F. Jameson. *Postmodernismus*, s. 331.

10 Jan Keller v polovině 90. let tento jev, který pronásleduje myšlení o společnosti údajně už od Marxových dob, pojmenoval výstižně: „fascinace ekonomickým rozumem“. Jakkoli lze citované Kellerovo označení přijmout jako nejen výstižné, ale rovněž dostatečně chytlavé, autorova následující (a bohužel příliš stručná) argumentace je už poněkud zkratkovitá a zjednodušující. Srov.: Jan Keller. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, s. 33–34.

11 F. Jameson. *Postmodernismus*, s. 328.

sympiózu. Jameson hovoří o postmoderním ztotožnění dvou kódů, ekonomického a mediálního, přičemž jsou to právě média, která trhu dodávají společenskou přitažlivost i jistý – mohli bychom dodat – příznak kulturní prestiže. Samotné produkty se ve své časoprostorové rozptýlenosti stávají součástí mediálního obsahu; pro recipienta není například vždy zřejmé, kdy končí epizoda televizního seriálu a kdy už začíná reklama, v níž nadto mohou vystupovat titíž herci. V tomto bodě už Jameson naznačuje vývoj, s nímž se potýkáme nyní, totiž vývoj směrem k rozšíření mediální sféry – od televize po internet – vehementně sugerující svobodu volby, která nám však dává na výběr z omezeného spektra možností: svobodu volby pouze simuluje. Nejde jen o obsahovou prostupnost médií a trhu, nýbrž také – za třetí – o průnik trhu do roviny formální výstavby: komodifikovány jsou už samy principy zábavy a vyprávění.¹² Sociální funkce mediálních výtvorů je víceméně zaměnitelná se sociální funkcí jakýchkoli tržních produktů.

Domnívám se, že Jamesonova kritika médií, která jsou „anektována“ logikou pozdněkapitalistického trhu, může představovat metodologickou výzvu pro kritické zhodnocení některých teorií zabývajících se médii. Ekonomické aspekty jsou občas z analýz vylučovány nebo přinejmenším není docenován jejich klíčový význam, a to i pro formální rozbor médií. Zúženě pojaté analytické modely stojí z kulturněmaterialistického hlediska na epistemickém klamu, jež klasik českého marxismu Kurt Konrad v polemice s Mukařovského strukturalismem nazval špatnou totalitou: „je to totalita, jejíž základ a jmenovatel není ještě odhalen“.¹³ Tím samozřejmě nemá být řečeno, že by materialistický, potažmo marxistický přístup k problému byl jediným možným a že by ostatní, kupříkladu poststrukturalistické nebo diskurzivně-analytické přístupy snad postrádaly patřičnou vědeckou relevanci nebo dokonce legitimitu. Jde mi spíš o vyzdvížení radikálně kritické linie Jamesonovy koncepce, působící jak svou hodnotovou angažovaností, tak především epistemickou perspektivou, jež rehabilituje kategorii celku. Jameson ostatně doznává, že jeho přístup k postmodernismu je „totalizující“. Co to znamená?

Oživení kategorie celku (totality) není jen metodologickým problémem, nýbrž rovněž do jisté míry politickou rehabilitací. Jameson názorně ukazuje na ideologické, nejen epistemologické, příčiny odmítání totality. Spočívají na předpokladu, že existuje homologie mezi epistemologickým pojmem

12 *Tamtéž*, s. 334–338.

13 Kurt Konrad, „Svár obsahu a formy. Marxistické poznámky o novém formalismu“ [1934]. In: Týž. *Ztvárněte skutečnost. Výbor studií a článků Kurta Konrada*. Ed. Jiří Brabec. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 70. To se týká i poměrně komplexního analytického modelu Friedricha Kittlera, který média chápe především v jejich imanenci, jakkoli se překladatelé knihy do angličtiny ve své předmluvě pokoušejí (nepříliš přesvědčivě) vést paralelu mezi historickým a dialektickým materialismem a Kittlerovým rozlišením mediálně-technologické „základny“ a diskurzivní „nadstavby“. Srov.: Geoffrey Winthrop-Young – Michael Wutz, „Translator's Introduction. Friedrich Kittler and Media Discourse Analysis“. In: Friedrich Kittler. *Gramophone, Film, Typewriter*. Přeložili Geoffrey Winthrop-Young a Michael Wutz. Stanford: Stanford University Press, 1999, s. XI–XXXVIII.

a sociální realitou tzv. totalitních režimů, u nichž dominantní zájem celku vedl k teroru a násilnému potlačování partikularit; jako by sociální násilí (vedené ovšem *partikulárním* zájmem mocenské menšiny) mělo usvědčit marxistickou teorii z násilí myšlenkového (symbolického). Jamesonův příklon k „totalizujícímu“ myšlení, tzn. myšlení oživujícímu kategorii totality, je posilován snahou oponovat nominalistickým koncepcím postmodernistických teorií, jež vedly k napadání či problematizaci kategorií obecného a univerzálního. Přitom je nutno zdůraznit, že Jameson uvedený problém nepojímá filozoficky, tj. jako otázku pravdivostního obsahu a revolučního principu ve vědě,¹⁴ nýbrž jako věc efektivního metodologického přístupu, který umožní definovat společného jmenovatele rozbíhavých kulturních fenoménů. Tímto společným jmenovatelem (představitel klasického marxismu hovořili o poslední instanci)¹⁵ je existence jednoho výrobního způsobu, a tím je kapitalismus ve své pozdní podobě. „Totalizující“ přístup má zároveň význam demystifikačního aktu, odhaluje principy, které jsou současným výrobním způsobem permanentně zahalovány:

Je-li postmodernismus coby rozšířené třetí stadium klasického kapitalismu [po stadiích liberálního a imperialistického kapitalismu – pozn. R. K.] čistším a homogennějším výrazem klasického kapitalismu, z něhož byly vymazány mnohé z doposud přetrvávajících socioekonomicky odlišných enkláv (prostřednictvím jejich kolonizace a pohlcení komoditní [lépe *zbožní*, angl. *commodity* – pozn. R. K.] formou), pak je opodstatněné tvrdit, že slábnutí našeho smyslu pro dějiny a zvláště naší odolnosti vůči globalizačním [správně *globalizujícím*, angl. *globalizing* – pozn. R. K.] a totalizujícím konceptům, jakým je i samotný produkční způsob [lépe *výrobní způsob*, angl. *mode of production* – pozn. R. K.], je funkcí právě této univerzalizace kapitalismu. Tam, kde je nyní systémové vše, pojem systému jako by ztrácel důvod své existence a vynořoval se jen v podobě ‚návratu potlačeného‘, v hrůzostrašných formách ‚totálního systému‘ u Webera či Foucaulta anebo v románu 1984.¹⁶

Způsob výroby ovšem nelze zaměňovat s představou ostře represivního „totálního systému“, protože není ničím jednolitým. Je naopak vnitřně rozporný, obsahuje protichůdné tendence, které Jameson označuje

14 Uvedená charakteristika je parafrází příslušné pasáže v Lukácsově studii *Rosa Luxemburg als Marxist*: „Die Herrschaft der Kategorie der Totalität ist der Träger des revolutionären Prinzips in der Wissenschaft“. In: Týž. *Geschichte und Klassenbewußtsein. Werke. Bd. 2*. Darmstadt – Neuwied: Luchterhand, 1977 [1968], s. 199. Lukács chápal právě hledisko totality jako určující distinktivní rys marxistické teorie. Viz zejména: Týž. „Co je ortodoxní marxismus?“ Přeložil Lubomír Sochor. *Kontradikce / Contradictions*. 2017, roč. 1, č. 1–2, s. 49–68.

15 Viz dopis Friedricha Engelse z 25. ledna 1894, adresovaný Heinzi Starkenburgovi, jež cituje Kurt Konrad v již zmíněné studii.

16 F. Jameson. *Postmodernismus*, s. 490. Citovaný úryvek naznačuje úskalí českého překladu, o čemž se zmíním v závěru svých úvah.

jako „reziduální“ a „emergentní“.¹⁷ Jistá „pórovitost“¹⁸ výrobního způsobu není jen kosmetickou úpravou zmíněné představy „totálního systému“. Umožňuje objasnit a konceptuálně uchopit vývojovou dynamiku jak pozdněkapitalistické formace samé, tak její kulturní logiky (postmodernismu). Postmodernismus v Jamesonově pojetí tedy není zvláštní kulturní kategorií, je označením „způsobu výroby“ (angl. „*mode of production*“), „v němž se kulturní produkci [angl. *cultural production* – pozn. R. K.] dostává zvláštního funkčního místa a jehož symptomatologie v mé práci čerpá hlavně z kultury“.¹⁹

Citované vysvětlení dobře ozřejmuje stěžejní záměr Jamesonovy knihy. Každé její srovnávání s díly o dějinách postmoderní kultury či postmoderní literatury nebo s tituly o zrození postmoderní ideje v sobě obsahuje hrozbu nedorozumění. Jamesonova symptomatologie překonává hranice specializovaných disciplín, jakými jsou literární historie, dějiny idejí nebo sociologie kultury, jakkoli v ní odborníci mohou nalézt a také nacházejí nejednu inspiraci.²⁰ Materialistické zakotvení Jamesonovy symptomatologie vynikne kupříkladu ve srovnání s Bertensovou *Idejí postmoderny*.²¹ Bertens ve své knize sleduje postmodernismus jako typ reflexivity (abychom odkázali na slova literárního vědce Stevena Connora).²² Bertensovo pojetí postmodernismu vychází z nepřekvapivé teze o jeho antimodernistickém obratu; teoretik sleduje pluralitu postmodernismu a akcentuje ji do té míry, že v kapitole o architektuře a vizuálním umění píše v plurálu o postmodernismech.²³ Bertensova genealogie postmodernistické ideje se mýjí s Jamesonovou rehabilitací totality i s představou, že lze postihnout dominantní výrobní způsob daného historického údobí. Mimochodem, sama Jamesonova koncepce je taktéž předmětem Bertensovy rozpravy o genealogii postmodernistické reflexe a metareflexe.²⁴ Je příznačné, jak Bertens Jamesonovu výkladovou strategii hodnotí, totiž jako pokus „zabít – nebo alespoň dialekticky zkrotit – netvora postmodernismu tím, že ho vtáhne do paradigmatu marxistické ‚vědy‘“.²⁵

17 Tamtéž, s. 491.

18 K různým úrovním výrobního způsobu viz: Fredric Jameson. *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*. London – New York: Routledge, 1983, s. 17 a 21. V českém kontextu se problematikou různých úrovní výrobního způsobu detailněji zabýval Roman Rakowski. Viz: Roman Rakowski. *Společnost a politické nevědomí ve filosofii Fredrica Jamesona*. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, 2015.

19 F. Jameson. *Postmodernismus*, s. 491.

20 Námítky na adresu Jamesonovy koncepce vyslovil britský sociolog Mike Featherstone, který ve svých analýzách postmodernistické kultury uplatňuje jiné roviny zobecnění. Jedná se skutečně o *sociologii kultury*, v níž autor sleduje sociální habitus konzumentů, třídní povahu nositelů postmoderní kultury i postmodernismus jakožto „životní styl“ (což je pojem, k němuž má Jameson výhrady). Ve své knize se nicméně Jamesonovy koncepce opakovaně dovolává a přisuzuje jí nemalou míru interpretační přesvědčivosti. Srov.: Mike Featherstone. *Consumer Culture and Postmodernism*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore: Sage Publications, 2007.

21 Hans Bertens. *The Idea of Postmodern. A History*. London – New York: Routledge, 1995.

22 Srov.: Steven Connor. *Postmodernist Culture. An Introduction to the Theories of Contemporary*. Oxford – Malden (Mass.): Blackwell Publishers, 1997, s. VIII.

23 Srov.: Hans Bertens. *The Idea of Postmodern*, s. 51–77.

24 Srov. kapitolu „Fredric Jameson. Fear and Loathing in Los Angeles“. In: Týž. *The Idea of Postmodern*, s. 153–176.

25 „[...] slay – or at least dialectically tame – the monster of postmodernism by pulling it within the paradigm of Marxist ‘science’“. Tamtéž, s. 166.

Přitom, dodává Bertens (a nutno uznat, že jeho postřeh nepostrádá značnou míru důvtipu), pro sám marxismus nezůstává v současném (tj. postmoderním) světě mnoho místa. Záblesk přímo postmoderní ironie, jež o sobě dává vědět uvozovkami u slova marxistická „věda“, myslím, napovídá mnohé o rozdílné epistemologicko-metodologické pozici Bertense a Jamesona.

Znamená to snad, že bychom Jamesonův pokus o marxistickou symptomatologii postmodernismu měli chápat jako projev nostalgické touhy po návratu modernistického univerzalizmu? Samozřejmě že nebeží o návrat v doslovném smyslu, nicméně Jamesonova averze vůči postmoderním teoriím je zřejmá. Útočí na nominalismus dekonstrukce a poststrukturalismu a podobně jako Slavoj Žižek²⁶ ironizuje soudobou kritiku karteziánského *cogito*. Když se americký filozof Cornel West v roce 1982, tedy ještě před vznikem koncepce postmodernismu jako kulturní logiky kapitalismu, zamýšlel nad Jamesonovým metodologickým a epistemologickým názorem, charakterizoval jej jako sofistickovanou verzi lukácsovského marxismu.²⁷ Jamesonova „marxistická hermeneutika“ představuje podle Westa absolutní horizont veškerého čtení a veškerých interpretací.²⁸ Lukácsovská paralela je výstižná a stejně tak výstižné je Westovo konstatování, že adornovský přístup představuje pro Jamesonovu koncepci nebezpečí. Adornova negativní dialektika napadající identické v pojmu i pojem celku („Celek je nepravda“)²⁹ částečně anticipuje radikální skepsi dekonstrukce – i když se od ní právě svou dialektičností odlišuje³⁰ – a sotva se snese s lukácsovskou stopou Jamesonova uvažování. Jameson se tak přiřazuje k té tradici marxistického myšlení, jejíž ambice směřují k materialistickému přepsání původního hegelovského úsilí o postižení celku – jak se o to pokoušel právě zmíněný Lukács nebo Michail Lifšic. (Mimochodem, stálo by za úvahu, do jaké míry by bylo možné vést analogii mezi Lifšicovou kritikou modernismu³¹ a Jamesonovou kritikou postmodernismu. Byl by to pochopitelně úkol samostatného pojednání, neboť téma daleko přesahuje rozměr jedné recenzní stati.)

26 Srov.: Slavoj Žižek. *Nepolapitelný subjekt. Chybějící střed politické ontologie*. Přeložil Michael Hauser. Chomutov: L. Marek, 2007, s. 5.

27 Viz: Cornel West. „Fredric Jameson's Marxist Hermeneutics“. *boundary 2*. 1983, roč. 11, č. 1/2, s. 177–200.

28 *Tamtéž*, s. 182. Srov. též: F. Jameson. *The Political Unconscious*, s. 17.

29 Srov.: Theodor W. Adorno. *Minima moralia. Reflexe z porušeného života*. Přeložil Martin Ritter. Praha: Academia, 2009, s. 51.

30 Dialektickou kritiku dekonstrukce, inspirovanou teorií frankfurtské školy, formuloval Peter V. Zima. Viz: Peter V. Zima. *Deconstruction on Critical Theory*. Přeložil Rainer Emig. London – New York: Continuum, 2002, s. 167–211. Jiným příkladem adornovského promýšlení postmodernismu může být práce nedávno zesnulého Albrechta Wellmera. Viz: Albrecht Wellmer. *K dialektice moderny a postmoderny. Kritika rozumu po Adornovi*. Přeložil David Mik. Praha: Dauphin, 2004.

31 Srov.: Michail Alexandrovič Lifšic. *Krise modernismu*. Přeložili Věra Jungmannová a Vladimír Dostál. Praha: Odeon, 1975. Příkladem „totalizujícího“ materialistického přístupu ke kultuře budí Lifšicova stať *Kapitalismus a kultura*. Viz: Týž. *Vitr dějin*. Přeložili Věra Jungmannová a Vladimír Dostál. Praha: Odeon, Lidové nakladatelství, 1974, s. 7–37. V knize o postmodernismu se Lifšicovo jméno neobjevuje, a pokud je mi známo, Jameson cituje Lifšice pouze v souvislosti s pojmem literární kategorie. Srov.: Fredric Jameson. *Marxism and Form. Twentieth-Century Dialectical Theories of Literature*. Druhé vydání. Princeton: Princeton University Press, 1974, s. 327.

Zůstává před námi jedna stěžejní námitka. Socioekonomické souvislosti pozdního kapitalismu, do nichž je Jamesonův „totalizující“ výklad pevně vsazen, vyvolávají otázku, jež byla v době formulace problému a prvního vydání knihy možná ještě ožehavější než dnes – otázku po „druhém“, nekapitalistickém světě. V celé knize se totiž neobjeví pasáže o postmodernismu v nekapitalistických (nebo v roce 1991 už možná raně postkomunistických) zemích. Volbou výkladové perspektivy triumfuje předsudek „západocentrismu“, jenž vše nezápadní odsouvá na okraj – považuje je za nedůležité či odvozené. V případě koncepce, která se dovolává kategorie totality, jde o mezeru frapantní, protože celek se stává jaksi neúplným – „ne-celkem“. Uvedené opomenutí však, domnívám se, není jen nereflektovaným projevem kulturní nadřazenosti, nýbrž možná nutným důsledkem uplatněného epistemologicko-metodologického hlediska. Jestliže lze podle Jamesona hovořit o postmodernismu jako o kulturní logice pozdního *kapitalismu*, tedy o kulturní dominantě zapojené do určitého způsobu výroby, jak by bylo možné myslet postmodernismus v kontextu nekapitalistického (státně socialistického či komunistického) způsobu výroby? To je úskalí, které průkaznost Jamesonova přístupu povážlivě oslabuje, případně volá po dílčí revizi. Sám Jameson se k věci vyjadřuje na pozadí námitky Wlada Godzicha.³² Vyslovuje hypotézu, že krach Chruščovova experimentu definitivně ukončil naděje na obrodu marxismu ve smyslu „vědeckého“ řízení společenských procesů a zlomil rovněž víru v revoluční řešení společenských rozporů, čímž ovlivnil „zbytek světa“ – má se na mysli především Západ: „shledávám jistou podobnost mezi tím, co sovětská revoluce v pozitivním smyslu znamenala pro zbytek světa, a negativními dopady oné promarněné poslední příležitosti, jak tuto revoluci oživit a spolu s tím transformovat i stranu“.³³

Hypotéza nepostrádá přesvědčivost, jakkoli Jameson uvádí, že význam sovětského krachu pro západní svět přehání.³⁴ Jistě nelze zkratkovitě tvrdit, že by Chruščov a jeho nástupce Brežněv byli *parentes spirituales* postmodernismu. Avšak neúspěch chruščovovského experimentu a především rok 1968 na Východě i na Západě (kterýžto mezník Jameson kupodivu nezmiňuje) narušil modernistickou podobu emancipační ideje, založil změnu v mentalitě a habitu politických, intelektuálních a uměleckých elit, a ovlivnil tak ráz celé nastupující kulturní dominanty (tj. postmodernismu). Problematicčnost Jamesonovy hypotézy vyplývá spíše z toho, že není rozvedena. Otevírá se tak nad ní řada otázek. Lze postmodernismus coby kulturní dominantu uvažovat skutečně pouze ve vztahu ke kapitalistické socioekonomické formaci, nebo můžeme hovořit o postmodernismu jako kulturní logice pozdního socialismu, byť pochopitelně s množstvím specifik, daných jiným politickým systémem i jiným výrobním

32 Viz: Wlad Godzich. *The Culture of Literacy*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1994, s. 212n.

33 F. Jameson. *Postmodernismus*, s. 334.

34 *Tamtéž*, s. 333.

způsobem? Ať už bychom otázku zodpověděli záporně či kladně, přivádí nás k dalším pochybnostem: Je pojem postmodernismu jakožto označení pro kulturní logiku určitého typu formace adekvátní, nedochází k přetěžování pojmu, který se tak stává konfúzním? Nebylo by naopak vhodnější uvažovat o jiných označeních, třeba o pojmové dvojici *socialistický realismus* a *kapitalistický realismus* (Mark Fisher) přes všechny obtíže a historicko-ideologické konotace, které oba výrazy s sebou nesou? Pojmová dvojice by měla tu výhodu, že by zohlednila historické odlišnosti souběžně existujících socioekonomických formací, a zároveň by vyjadřovala to, co bylo kulturní v logice obou systémů příznačné: antiutopický charakter a celkový rezignující ráz pozdního socialismu i pozdního kapitalismu.³⁵ (To, že kapitalistická formace nakonec triumfovala, by analýzu nijak nepodlomilo, neboť triumf kapitalismu nemůže být pouze konstatován, ale náležitě vysvětlen.)

Skutečnost, že Jamesonova kniha vyvolává četné právě vyslovené i dosud nevyslovené otázky, mluví pro její podnětnost. Je na nás, necháme-li se jí inspirovat k dalším analýzám a interpretacím postmodernismu a k prozkoumávání proměnlivého vztahu kultury a dějinného pohybu společnosti.

Na úplný závěr drobná poznámka o českém znění textu. Jak naznačil výše citovaný úryvek, v českém překladu se občas objevují nepřesnosti, zejména v názvosloví. Překladatelé totiž užívají cizí výrazivo i tam, kde by byl výmluvnější a méně mnohoznačný český ekvivalent. Týká se to klíčového slovního spojení „produkční způsob“ (*mode of production*), který může připomínat slovník filmového průmyslu nebo informačních technologií, a působit tak kouzlem nechtěného. Vzhledem k tomu, že české překlady klasických marxistických textů standardizovaly pojmy jako „výrobní prostředky“ nebo „výrobní síly“, bylo by žádoucí setrvat u „výrobního způsobu“. Podobných jevů však není v překladu tolik, aby narušovaly plynulé vnímání textu a požitek z četby.

Tato práce vznikla s podporou grantu GA ČR 17-22913S,
„Český literárněvědný marxismus: Nový pohled“.

Roman Kanda působí v Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR, v. v. i.

35 Mark Fisher objasňuje: „Realismus‘ se zde [tj. v rozhovoru s Alainem Badiouem, který Fisher cituje, ale i v celé Fisherově knize – pozn. R. K.] podobá rezignovanému stavu člověka stíženého chronickou depresí, který se domnívá, že jakýkoli pozitivní stav, jakákoli naděje jsou pouze nebezpečné iluze.“ Srov.: Mark Fisher. *Kapitalistický realismus*. Přeložil Radovan Baroš. Praha: Rybka Publishers, 2010, s. 14.